

Rafał Mańko

(Uniwersytet Amsterdamski/Uniwersytet Wrocławski)

Mirosław M. Sadowski

(Uniwersytet Wrocławski)

Paulina Święcicka

(Uniwersytet Jagielloński)

XXXII KRYTYCZNA KONFERENCJA PRAWNICZA, UNIwersytet WARWICK, COVENTRY, 1–3 WRZEŚNIA 2017 R.

ABSTRACT

THE 32ND CRITICAL LEGAL CONFERENCE, WARWICK UNIVERSITY, COVENTRY, SEPTEMBER 1–3, 2017

The 32nd Critical Legal Conference, which took place at Warwick University from the 1st to 3rd of September, was organised on the theme „Catastrophe.” Of the 24 streams that have been organised, the authors chose two for full inclusion in this report: „Approaching catastrophes: exception, revolution and the law,” and „Legal globalisation and the decolonial turn: power and encryption,” along with the plenary sessions. After recounting all of the papers presented during these streams, R. Mańko, M.M. Sadowski, and P. Święcicka offer their observations on the conference. Easily noticeable was the shift in the national origin of the researchers present at the conference. There were fewer academics from CEE countries and North America, and more from Scandinavia and Latin America. Also, due to the number of streams, the idea behind the conference has to an extent disintegrated—some of the more popular streams were widely attended, while others had only former and future participants in the audience. As well worth noting is that a drift away from the more legal subjects as CLC themes (“turning points” in 2016, „catastrophe” in

2017, and „fear” suggested for 2018) has been met with disapproval by most of the participants, as has the tradition of organising the conference on the old continent every three years, which may suggest another shift in the years to come.

KEYWORDS: CLC 2017, Critical Legal Conference, critical legal studies, Agamben, postcolonialism

SŁOWA KLUCZOWE: CLC 2017, Critical Legal Conference, krytyczne badania nad prawem, Agamben, postkolonializm

---

Uniwersytet Warwick w mieście Coventry (Wielka Brytania) gościł tegoroczną – XXXII już – edycję corocznego spotkania przedstawicieli krytycznej teorii i filozofii prawa. Na czele komitetu organizacyjnego stanął dr Ilan rua Wall, prof. nadzw. Uniwersytetu Warwick. Tematem *Critical Legal Conference* uczyniono w tym roku „Katastrofę” (*Catastrophe*). Organizatorzy w zaproszeniu konferencyjnym (*call for papers*) wyjaśnili, że celem jest podjęcie refleksji „nad katastrofami naszych czasów i ich wzajemnymi relacjami; jak i nad problematyką odpowiedniego postępowania oraz stanowisk, jakie wobec nich należy zająć”. Wskazując konkretne tematy, wymienili takie problemy jak: „wzrastająca brutalność i przemoc państwa więzienne-bezpieczniackiego”, „wojnę, migrację i kryzysy uchodźcze”, „katastrofy naturalne i efekty zmiany klimatu w epoce antropocenu”, „formy kolonializmu, neokolonializmu i ekonomicznego imperializmu napędzane przez kapitalizm i ideologie neoliberalne” oraz szereg innych. Oprócz katastrof „gwałtownych”, organizatorzy zwracali uwagę na „powolną przemoc katastrofy; stopniową i często niedostrzegalną dezintegrację, która nie jest ani spektakularna, ani nie zachodzi momentalnie; »ludzkie katastrofy« wywołane przez kapitalizm w jego kryzysach reprodukcji społecznej; intymne katastrofy, rozumiane jako chwile upadku i, ostatecznie, kataklizmy które dotyczą podmiotu i *psyche*, jak też domowe katastrofy”. Nawiązując do tematu ubiegłorocznej XXXI Krytycznej Konferencji Prawniczej, poświęconej „punktom zwrotnym” (*Turning Points*), organizatorzy wyjaśnili, że pragną tym razem pochylić się nad „dniem po momencie zerwania, określi sowi po punkcie zwrotnym”.

Tradycja corocznych, Krytycznych Konferencji Prawniczych sięga połowy lat 80-tych XX w., kiedy pierwsza konferencja z cyklu odbyła się we wrześniu 1986 r. w Canterbury na Uniwersytecie Kentu (*University of Kent*). W ostatnich latach Krytyczne Konferencje Prawnicze odbywały się

m.in. ponownie w Canterbury (2016¹, 2005, 2001) we Wrocławiu (2015), w Brighton (2014)², w Belfaście (2013)³, w Sztokholmie (2012), w Aberystwyth (2011), w Utrechcie (2010), w Leicester (2009), w Glasgow (2008), w Londynie (2007, 2004, 2002, 1999, 1997), w Hajderabadzie (2006), w Johannesburgu (2003) oraz w Helsinkach (2000).

Jak co roku, obrady podzielone zostały na cykl wykładów plenarnych oraz panele równoległe przebiegające w ramach tzw. strumieni (*streams*), tj. tematycznie powiązanych paneli. W tym roku odbyły się – oprócz tradycyjnego „strumienia ogólnego” (*general stream*) następujące 24 strumienie tematyczne:

- „Katastrofa w zarządzaniu migracjami – ‘kryzys’, prawa i walka” (*Catastrophe in migration management: ‘crisis’, rights and struggle*) – organizatorzy: mgr Anna Gumucio Ramberg i dr Bal Sokhi-Bulley (Sussex);
- „Katastrofalne przestrzenie prawa międzynarodowego” (*International law’s catastrophic spaces*) – organizatorzy: prof. nadzw. dr Henry Jones, LL.M. (Durham) i mgr Cait Storr (Melbourne);
- „Kryzys racjonalności – międzynarodowe prawo gospodarcze po globalizacji” (*A crisis of rationality: international economic law after globalisation*) – organizatorzy: mgr Enrique Prieto-Rios (Rosario, Bogota), mgr Maria Angélica Prada, lic. Mariana Diaz-Chalela, prof. nadzw. dr Rene Urueña (Los Andes, Bogota), prof. nadzw. dr Tomaso Ferrando (Warwick)';
- „Międzynarodowa ekonomia polityczna katastrofy” (*The international political economy of catastrophe*) – organizatorzy: dr Robert Knox (Liverpool) i mgr Tor Krever (Warwick);
- „Prawo i estetyka – po katastrofie, potop” (*Law and aesthetics: après la catastrophe, le déluge*) – organizatorka: doc. dr Julia J.A. Shaw (De Montfort University);
- „Wsluchiwanie się w katastrofę / nasluchiwanie katastrofy” (*Listening to/for catastrophe*) – organizatorki: dr Kathryn McNeilly (Queen’s University Belfast) i dr Sara Ramshaw (Exeter);

---

1 Zob. K. Kobylński, R. Mańko, *XXXI Krytyczna Konferencja Prawnicza University of Kent, Canterbury, Wielka Brytania, (1–3 września 2016 r.)*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” (w druku).

2 Zob. P. Snopek, *Critical Legal Conference 2014 Power, Capital Chaos, University of Sussex, Brighton, Wielka Brytania, 4–6 września 2014*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2015/2, s. 149–156.

3 Zob. J. Łakomy, R. Mańko, *Critical Legal Conference, Belfast, Irlandia Północna, 5–7.09.2013 r.*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2014/1, s. 88–91.

- „Środowisko, prawo, opór” (*Environment, law, resistance*) – organizatorzy: dr Andreas Kotsakis (Oxford Brookes University) i dr Vito De Lucia (Uniwersytet Arktyczny, Norwegia);
- „Katastrofa antropocenu” (*The anthropocene catastrophe*) – organizatorzy: dr Victoria Brooks i prof. zw. dr Andreas Philippopoulos-Mihalopoulos (Westminster);
- „Globalizacja prawna i zwrot dekolonizacyjny – władza i szyfrowanie” (*Legal globalisation and the decolonial turn: power and encryption*) – organizatorzy: dr Marinella Machado Araujo (PUC Minas Gerais), prof. dr Ricardo Sanín Restrepo (NUJUP-Brazil), dr Lina María Céspedes Báez i mgr Enrique Prieto-Rios (Rosario, Bogota);
- „Refleksja nad krytyką i jej dekolonizacja” (*Rethinking and decolonizing critique*) – organizatorzy: mgr Leticia da Costa Paes (Birkbeck), mgr Juliana Streva (Wolny Uniwersytet Berliński) i mgr Oscar Guardiola-Rivera (Birkbeck);
- „Samozadowolone normalności katastroficzności – rozważania na temat terażniejszości hegemoniczno-imperialnej” (*Complacent normalities of the catastrophic: interrogating hegemonic & imperial presents*) – organizatorzy: prof. nadzw. dr Jayan Nayar i dr Raza Saeed (Warwick);
- „Palestyna-Izrael, suwerenność i decyzyjonizm prawniczy” (*Palestine-Israel, sovereignty & legal decisionism*) – organizatorka: dr Teodora Todorowa (Warwick)
- „Przemoc polityczna a sprawiedliwość” (*Political violence and justice*) – organizator: prof. nadzw. dr Henrique Carvalho (Warwick);
- „Kondycja globalna – wysiedlenie, wyzucie z posiadania i śmierć” (*The global condition: displacement, dispossession and death*) – organizatorzy: prof. wizytujący dr Mark Harris i prof. zw. dr Denise Ferreira da Silva (Instytut Sprawiedliwości Społecznej, Uniwersytet Kolumbii Brytyjskiej);
- „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” (*Approaching catastrophes: exception, revolution and the law*) – organizatorzy: dr Cosmin Sebastian Cercel (Nottingham), dr Gian Giacomo Fusco (Kent) i dr Simon Lavis (Open University);
- „Czy istnieje postkatastrofa? Przemyślenia na temat tranzycji i transformacji” (*Is there a post-catastrophe? Re-thinking transition and transformation*) – organizatorzy: dr Anastasia Tataryn (Liverpool);

- „Jak można myśleć poprzez i poza katastrofą? Planowanie wspólnego, dającego się zamieszkiwać, świata” (*How is it possible to think through & beyond catastrophe? Composing for a common, livable world*) – organizator: Ron Milland (bez afiliacji);
- „Rządowość katastrofy – od biopolityki do ontowładzy” (*The governmentality of catastrophe: from biopower to ontopower*) – organizator: dr Jacopo Martire (University of Stirling);
- „Populacje, prekariat i zasady prawa – zarządzanie współczesnymi ryzykami w celu zapobieżenia jutrzejszym katastrofom” (*Populations, precariousness and legal principles: governing today's risks to prevent tomorrow's catastrophes*) – organizatorzy: dr Oliver Bartlett (University of Liverpool);
- „Krytyczne studia nad prawem a ekonomia polityczna” (*Critical legal studies and political economy*) – organizatorzy: lic. Iain Frame (Kent);
- „Katastrofa i odmienność” (*Catastrophe and alterity*) – organizatorzy: mgr Samuel Kirwan (Bristol) i lic. Tara Mulqueen (Warwick);
- „Podważania układu? Technologia łańcuchowa w prawie i finansach” (*Disrupting the establishment? Blockchain technology in law and finance*) – organizator: mgr Immaculate Motsi-Omoijiade (Warwick);
- „Nędza kapitalizmu – ubóstwo, zaciskanie pasa i rozpacz” (*Miseries of capitalism: poverty, austerity and despair*) – organizatorzy: lic. Moniza Rizzini Ansari (Birkbeck) i mgr Johanna Del Pilar Cortés Nieto (Warwick);
- „Jedzenie, mięso, katastrofa” (*Eating, meat, catastrophe*) – organizatorzy: dr Matilda Arvidsson (Uniwersytet w Lund) i mgr Toni Selkälä (Uniwersytet w Turku).

Spśród 24 powyższych strumieni tematycznych, ostatecznie odbyły się 23. Ze względu na niewielkie zainteresowanie panel „Jak można myśleć poprzez i poza katastrofą? Planowanie wspólnego, dającego się zamieszkiwać, świata” został włączony do strumienia „Środowisko, prawo, opór”.

W przeciwieństwie do konferencji z lat 2013–2016 w tym roku zabrakło strumienia poświęconego w sposób szczególny problematyce Europy Środkowej i Wschodniej⁴. Mniej niż w poprzednich latach było też

---

⁴ Przykładowo, w 2016 r. był to cykl paneli pt. *Czy kryzys liberalnej wizji rządów prawa i praw człowieka? Punkty zwrotne na Wschodzie i Zachodzie* zorganizowany

obecnych przedstawicieli północnoamerykańskiej, indyjskiej oraz polskiej nauki prawa⁵ (Uniwersytet Wrocławski reprezentowali dr R. Mańko i Mirosław M. Sadowski, a Uniwersytet Jagielloński – dr P. Święcicka). Wśród uczestników konferencji przeważali przedstawiciele brytyjskich uczelni wyższych, obecni też byli naukowcy z państw nordyckich, RPA, Włoch i Ameryki Łacińskiej.

Ze względu na ograniczone ramy niniejszego sprawozdania, przedstawione zostaną referaty plenarne, a spośród paneli równoległych – cykl paneli pt. „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” (organizatorzy: dr C.S. Cercel, dr G.G. Fusco i dr S. Lavis), jak też cykl paneli pt. „Globalizacja prawna i zwrot dekolonizacyjny – władza i szyfrowanie” (organizatorzy: dr M. Machado Araujo, prof. dr R. Sanín Restrepo, dr L.M. Céspedes Báez i mgr E. Prieto Rios).

Uroczyste otwarcie konferencji miało miejsce w dniu 1 września 2017 r. w południe. W imieniu organizatorów dr Illan rua Wall, prof. nadzw. Uniwersytetu w Warwick, krótko i treściwie powitał przybyłych, życząc im owocnych wystąpień i dyskusji. Bezpośrednio po uroczystym otwarciu konferencji rozpoczęto obrady w ramach paneli równoległych.

Pierwszy panel strumienia „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” moderował dr Simon Lavis (Open University). Jako pierwszy wystąpił dr Cosmin Sebastian Cercel (Uniwersytet w Nottingham), który wygłosił referat *‘Through a Glass, Darkly’: Law, History and the Frontispiece of the Exception*. Przewodnią tezę wystąpienia było stwierdzenie, iż żyjąc w XXI wieku stale osławiamy stan wyjątkowy, także w prawie. Referent postawił intrygujące pytanie o to, czy przestrzeganie prawa może być wymuszone jedynie poprzez stany wyjątkowe. W swoich rozważaniach dr Cercel, podobnie jak większość panelistów tego strumienia, oparł się głównie na myśli współczesnego włoskiego filozofa Giorgia Agambena, twierdząc za nim, że „świat nie chce zbawienia, a sprawiedliwości”. W dalszej części referatu dr Cercel przedstawiał na poparcie swoich przemyśleń dotyczących stanu wyjątkowego także opinie innych myślicieli, m.in. H. Arendt, pokazując w jaki sposób jej teorie można zastosować do światowej sytuacji po 1989 r., a także H. Kelsena i C. Schmitta.

---

przez prof. A. Sulikowskiego, dr. R. Mańko, mgr. J. Łakomego oraz mgr. K. Kobylińskiego.

5 Przedstawiciele polskiej nauki prawa uczestniczyli w CLC po raz pierwszy w 2012 r. w Sztokholmie (byli to mgr R. Mańko i mgr J. Łakomy).

Drugim prelegentem był mgr Tormod Otter Johansen (Uniwersytetu w Göteborgu), który w swoim referacie *Beyond The Exception: Law, Revolution and the Coming Community* przedstawił założenia rewolucyjnej jurysprudencji, wychodzącej poza ramy kapitalizmu. Swoją teorię przedstawił w trzech punktach, tj. prawie i porządku (*law and order*) w nowej rewolucji komunistycznej, prawie i porządku w każdej rewolucji oraz prawie i porządku, który nadszedł wraz z rosyjską rewolucją komunistyczną. Główną część wystąpienia zajęła teoretycznoprawna analiza prawa i porządku po rewolucji 1917 r. Mgr Johansen skupił się na leninowskiej interpretacji myśli K. Marksa, twierdząc że w kwestii prawa rewolucja musi być konserwatywna. Za W.I. Leninem powtórzył, że z punktu widzenia komunizmu prawo jest schizofreniczne, bo z jednej strony prawa są burżuazyjne, a z drugiej strony muszą zostać utrzymane w jakiejś formie zanim komunizm zostanie osiągnięty. Stwierdził także, że koniec burżuazyjnego prawa byłby końcem prawa w ogóle. Zauważył również że chociaż celem komunizmu jest zniszczenie starych praw, trzeba się zastanowić co wówczas w jego miejscu pozostanie. Swoją referat zakończył niecodziennym pytaniem: Co prawnik może zrobić dla rewolucji? Według mgr. Johansena prawnik najlepiej przyczyni się do rewolucji nie robiąc nic.

Ostatnią prelegentką panelu była dr Paulina Świącicka (Uniwersytet Jagielloński). Temat jej wystąpienia to: *'The reign of Law' and 'the state of exception' according to Giorgio Agamben. A commentary on sing the ancients.* Jako historyk prawa (w szczególności starożytnego) oraz znawca kultury klasycznej podeszła ona do dzieł Agambena w nieco inny, niemniej krytyczny sposób, starając się ocenić w pierwszej kolejności warsztat naukowy i metodologię korzystania z dzieł starożytnych autorów przez włoskiego filozofa. Zadała zasadnicze pytanie: Czy można oceniać metodologię Agambena, który korzysta garściami z klasycznych autorów nawet jeśli nierzadko ich nie powołuje, ale wynika to z dyskursu, który prowadzi z czytelnikiem (intertekstualność pisarstwa Agambena), przez pryzmat reguł i prawideł, które należą do metody historycznoprawnej, najczęściej stosowanej przez badaczy źródeł starożytnych i późniejszych? Czy też może owo selektywne podejście Agambena do źródeł, skutkujące tym, że wiele tekstów źródłowych zawierających rozważania na określony temat jest przez niego pomijanych, z jednej strony ma swoją przyczynę (pytanie: Dlaczego autor tak właśnie robi?) i cel (pytanie: Po co autor tak właśnie robi?)? Kończąc wystąpienie prelegentka stwierdziła, że ów specyficzny

wybiórczy sposób kształtowania narracji z wykorzystaniem źródeł klasycznych, po to by następnie na tak niepełnej bazie budować określone koncepcje z zakresu teorii polityki czy nawet „teologii politycznej” (jak określa się nurt, do którego zalicza się Agambena), wynika ze specyficznych celów jego myśli: nie tyle rekonstrukcji prawdy historycznej np. na temat „demokracji”, „rządów prawa”, „suwerena”, „stanu wyjątkowego”, ale z próby stworzenia w miarę koherentnej filozofii, podczas gdy argument z autorytetu antycznych lub późniejszych klasycznych autorów, służy budowaniu „ważności” dyskursu i podkreślanu doniosłości tez. Jest to bowiem jeden z ważniejszych argumentów w dyskursie, który służy wypracowywaniu tzw. intersubiektywnej sprawdzalności proponowanych tez czy rozwiązań.

Po przerwie wznowiono obrady, również w ramach paneli równoległych. Drugi panel strumienia „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” moderował dr C.S. Cercel. Jako pierwszy wystąpił mgr Nico Buitendag (Uniwersytet w Kyoto) z referatem pt. *Is law dependent on crisis and catastrophe?* Na tak zasadne pytanie odpowiedział – powołując myśl A. Gramsciego i niemieckiego socjologa i teoretyka społecznego N. Luhmanna – że jest możliwe powiązanie prawa i katastrof oraz kryzysów, przez co możliwe jest też powiązanie ich z teorią i filozofią prawa. Jeśli bowiem uznamy, że każdy kryzys w jakiś sposób wpływa na kształt prawa, które obowiązuje – jako system, który kształtuje społeczne relacje, to musimy uznać, że właśnie kryzysy i katastrofy są tymi momentami (a właściwie to występującymi w rzeczywistości społecznej prawidłowościami), w których prawo się konstytuuje, a jako „prawo obowiązujące”, wpływa na społeczne zmiany.

Jako drugi głos zabrał dr Gian Giacomo Fusco (Uniwersytet Kentu), który wygłosił referat nt. *On Exception, Fiction and the Performativity of Law*. Jego głównym celem była analiza pojęcia i koncepcji „stanu wyjątkowego”. Powołał on twierdzenia takich filozofów, jak C. Schmitt, G. Agamben oraz Y. Thomas. Następnie przedstawił analizę tego, co określił jako „fikcyjny stan wyjątkowy”. Ow fikcyjny stan wyjątkowy kreowany jest w umysłach rządzonych dyskursywnie przez sprawujących władzę (a więc mających możliwość wprowadzenia wyjątku od reguły prawa) właśnie do tego, by móc legalnie wprowadzić wyjątek od norm uznawanych za obowiązujące. W ten sposób określony dyskursywny sposób opisu określonych zdarzeń w kategorii stanu wyjątkowego wymagającego interwencji, ma legitymizować określone działania władzy.

Ostatnia wystąpiła mgr Hannah Franzski (Uniwersytet w Bremie) z prezentacją pt. *Dictatorship and Devil's Pact: States of Exception*. Wychodząc od historiozofii i krytyki prawa zaprezentowanej przez W. Benjamina, na przykładzie sprawy robotnika Jorge Weisza, którego ciało zaginęło, pokazała jak określone ukształtowanie narracji – z odwołaniem do politycznej rzeczywistości *vel* zwykłej legendy, w którą wierzy dana społeczność – może wpłynąć za moment stosowania prawa. W ten sposób nawiązała do W. Benjamina i jego teorii permanentnego stanu wyjątkowego pod rządami prawa kapitalistycznego.

Po zakończeniu drugiego panelu równoległego, miała miejsce przerwa w obradach, a po niej pierwsza sesja plenarna. Wykład plenarny wygłosił dr Robbie Shilliam, profesor stosunków międzynarodowych w Queen Mary University of London. Temat wystąpienia prof. Shilliam brzmiał: „*Ab We Have Not Forgotten Ethiopia*”: *Anti-Colonial Sentiments for Spain in a Fascist Era*. W swoim referacie prof. Shilliam postawił tezę, iż II wojna światowa nie rozpoczęła się w 1939 r., ale w 1935 r., w momencie inwazji Włoch na Abisynię. Drugim etapem II wojny światowej była zaś wojna domowa w Hiszpanii. Wystąpienie prof. R. Shillama dotyczyło przede wszystkim tych dwóch wydarzeń historycznych oraz ich obecności w światowej pamięci zbiorowej. Zauważył, że antykolonialny i antyfaszystowski ruch oporu Etiopczyków został z niej w zasadzie wymazany. Podkreślił ogromną rolę S. Pankhurst, która stworzyła platformę dla rozgłoszenia kwestii etiopskiej. Konkludując, prof. Shilliam zauważył, iż w XXI w. A. Hitler wciąż pozostaje demonem Europy, Morze Śródziemne, tak, jak w czasach kolonialnych, ponownie staje się granicą cywilizacji, a D. Trump i Brexit są wypadkową nieustającego europejskiego kolonializmu. Ożywiona i dość długa dyskusja po tych trzech wystąpieniach dotyczyła w szczególności roli argumentu odwołującego się do *state of exception* w dyskursie politycznym i prawnym.

Po wykładzie plenarnym prof. R. Shilliam zakończono obrady pierwszego dnia. Uczestnicy wzięli udział w przyjęciu koktajlowym, podczas którego kontynuowano dyskusje w kuluarach.

Drugiego dnia konferencji (2 września 2017 r.) wznowiono obrady – poczynając od paneli równoległych.

Trzeci panel strumienia „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” moderował dr G.G. Fusco. Pierwszym z trojga prelegentów była dr Leila Brännström (Uniwersytet w Lund), która wygłosiła referat *Race in the Friend/Enemy Distinction*. Przekonywała w nim, iż

choć antysemickie elementy znajdują się głównie w pracach C. Schmitta z okresu nazizmu, można je również znaleźć w jego tekstach sprzed i po erze władzy A. Hitlera. Za R. Grossem mgr Brannstrom podkreśliła, iż podejście C. Schmitta do Żydów powinno mieć wpływ na współczesne odczytywanie przez nas jego myśli, co nie zmienia faktu, iż jest ona niezwykle pomocna w opisywaniu współczesnej skrajnej prawicy.

Jako drugi wystąpił mgr Andrew Mark Bennett (Freie Universität Berlin), który wygłosił referat *Law / Wilderness / Chaos*. Prelegent, podobnie jak występująca przed nim mgr Brannstrom, skupił się na antysemickich elementach myśli C. Schmitta, próbując zdekonstruować ją z tego punktu widzenia. Rezultatem takiego myślenia jest tytułowa „dzikość” czasu i przestrzeni leżąca między przestrzenią suwerena, rządzoną przez prawo, a anarchicznym chaosem, przestrzenią bez prawa, stanu natury.

Trzecim prelegentem panelu był dr Jacques de Ville (University of Western Cape), który zaprezentował referat *Constituent Power: Derrida reading Schmitt*. Przedstawił w nim krytyczną ocenę tekstów C. Schmitta na temat władzy państwowej. Przekonywał, iż u Schmitta *demos* pojawia się najpierw jako bezkształtna siła, zależna od „hantologicznego”, dualistycznego Boga. Fikcja suwerenności Boga oraz suwerenności ludzi może pojawić się jedynie jako poskromienie słabości, siły autodestrukcji.

Równoległe z trzecim panelem strumienia „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” miał miejsce pierwszy panel strumienia „Globalizacja prawna i zwrot dekolonizacyjny – władza i szyfrowanie”. Moderowała go dr Lina María Céspedes Baez, prof. nadzw. Universidad del Rosario (Bogota, Kolumbia). Jako pierwsza i jedyna referująca uczestniczka panelu wystąpiła mgr Maggie O’Brien, która w referacie *Legal pluralism, resistance and the colonial turn* przedstawiła prawa zwyczajowe banglijskiego ludu Czakma. Czakmowie, którzy na terenie Bangladeszu nigdy nie zostali *de facto* skolonizowani, wciąż posługują się przekazywanym ustnie systemem prawa zwyczajowego. Mgr O’Brien pokazała, w jaki sposób brytyjskie ustawodawstwo kolonialne niszczyło lokalne systemy prawne oraz w jaki sposób prawo odizolowanego ludu Czakma przetrwało. Zauważyła, że na terenach zamieszkałych przez ten lud prawo zwyczajowe zostało niedawno recypowane, po okresie wojny domowej z lat 1975–77, kiedy nie obowiązywało. Pokazała również problemy XXI w. dotyczące tego, jak i innych zwyczajowych systemów prawnych, tj. kwestii spisywania praw, hierarchii plemiennej, emancypacji i kar zwyczajowych.

Po wystąpieniu mgr O'Brien odbyła się dyskusja na temat kwestii dekolonizacji prawa we współczesnym świecie. Oprócz mgr O'Brien czynny udział w dyskusji wzięli również dr L.M. Céspedes Baez i mgr E. Prieto Rios, którzy pokazali sytuację prawną po wojnie domowej w Kolumbii, oraz M.M. Sadowski, który mówił o sytuacji współczesnych Chin.

Po przerwie miał miejsce drugi wykład plenarny, który wygłosił prof. Gaston Gordillo (Uniwersytet w Kolorado). Tytuł referatu brzmiał: *The Metropolis: Infrastructure of the Empire*. Prelegent rozpoczął swój wykład od studium przypadku w postaci łańcuchów infrastrukturalnych łączących miejsca uprawy soi w Argentynie z odbiorcami gotowych produktów – śrutu sojowej oraz oleju sojowego w państwach importujących te wyroby. Wychodząc od przytoczonego przykładu prof. Gordillo zwrócił uwagę na globalne *continuum* łańcuchów produkcji, przetwórstwa i transportu spowijających ziemski glob. Swoją wykład prelegent ilustrował sugestywnymi fotografiami, ukazującymi m.in. miejskie sieci transportowe widziane z samolotu oraz z kosmosu. Metropolitalne *continuum* referent przeciwstawił powstającym w ostatnich latach murom i ogrodzeniom, w szczególności na granicy Stanów Zjednoczonych i Meksyku. Pozwoliło mu to zasygnalizować, że suwerenne państwo bynajmniej nie obumiera, lecz wręcz przeciwnie – ma się dobrze. Następnie referent przeszedł do tytułowej problematyki metropolii (*metropolis*), podkreślając, że obejmują one także znaczne obszary strukturalnej nędzy. Prof. Gordillo zwrócił uwagę na postępującą koncentrację przedsiębiorstw produkujących genetycznie zmodyfikowane nasiona oraz środki ochrony roślin, w tym także rosnącego znaczenia państwowych przedsiębiorstw z Chińskiej Republiki Ludowej. Dominacja małej liczby przedsiębiorstw na rynku uprawy i przetwórstwa soi doprowadziła do powstania „Zjednoczonej Republiki Sojowej” (*Republica Unida de la Soja*), która – jak zauważył referent – ma charakter transpaństwowy i ukazuje dominację wielkiego kapitału nad państwami Ameryki Łacińskiej. W konkluzjach referent odwołał się do zjawiska tzw. antropocenu, tj. zmian klimatycznych wywołanych przez kapitalistyczną akumulację, proponując określenie „kapitał-ocenu”, dla podkreślenia roli ustroju społeczno-gospodarczego w zachodzących zmianach („kapitał jako światowa ekologia”). Wydaje się, że przewodnią myślą referatu była teza, iż poprzez urbanizację terenów, na które człowiek miał do tej pory ograniczony wpływ (tu lasów Argentyny niszczonech pod pola soi), tym samym włączamy je w sieci globalnej metropolii, czyli „światowego kontinuum”.

Po przerwie wznowiono obrady w ramach strumieni równoległych. Czwarty panel strumienia „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” moderował dr Simon Maben (Lancaster University), który jako pierwszy wygłosił też referat — *Agamben in the Middle East: The Arab Uprisings*. Argumentował w nim, że w ostatnich latach Bliski Wschód stał się miejscem ścierania się różnych polityk. Patrząc na zachodzące tam zmiany z perspektywy filozofii G. Agambena, dr Maben przekonywał, iż najpierw doszło do wpędzenia wielu tamtejszych ludzi w stan „nagiego życia”, którzy następnie protestowali, chcąc się z niego wyrwać. Myśl G. Agambena pozwala zrozumieć te protesty, przeanalizować ich przebieg, a także odpowiedzieć na pytanie, dlaczego niektóre z nich się nie odniosły sukcesu.

Kolejną prelegentką panelu była Ana Kuramasamy (Lancaster University), która przedstawiła referat pt. *Agamben in the Middle East: Iraq and Syria*. Przekonywała w nim, że pogranicze Syrii i Iraku, obszar walk z ISIS, to miejsce, które powstało w wyniku stanu wyjątkowego obecnego tam w latach 2003–2011. Chociaż stanu wyjątkowego już nie ma, pozostała po nim strefa „nieostrości”, przemocy, przymusowej migracji i zniszczenia środowiska. A. Kuramasamy przeanalizowała tę strefę poprzez badania, zarówno formalne jak i nieformalne, zmarginalizowanych grup społecznych.

Następnym referentem był mgr Lucia Ardivini (Lancaster University), który w swoim wystąpieniu pt. *Agamben in the Middle East: Egypt* skupił się z kolei na sytuacji, jaka miała miejsce w Egipcie po obaleniu H. Mubaraka w 2011 r. Mgr Ardivini przekonywała, że chociaż protesty, które to tego doprowadziły, wynikały z chęci ucieczki od „nagiego” życia, powrót „Głębokiego Państwa” reżimu Al Sisiego sprawił, że stan wyjątkowy znów zagroził w Egipcie. Zdaniem prelegenta, teoria G. Agambena dotycząca stanów wyjątkowych znajduje swoje potwierdzenie właśnie w Egipcie, gdzie powracające wciąż ograniczenia praw człowieka i praw konstytucyjnych ostatecznie wpędzają obywateli w stan „nagiego” życia.

Ostatnim panelistą był mgr Adel Ruished (Lancaster University), który wygłosił referat *Agamben in the Middle East: Palestine*. Argumentował w nim, że palestyńscy mieszkańcy Wschodniej Jerozolimy zostali zredukowani do stanu „nagiego życia” z powodu prowadzonej wobec nich polityki stanu wyjątkowego. Uzasadniając swoją tezę, mgr Ruished przedstawił historię tej części stolicy Izraela od Porozumienia z Oslo z 1993 r. W wyniku polityki Autonomii Palestyńskiej doszło do marginalizacji tej

części miasta oraz jej mieszkańców, który to proces autor przeanalizował z punktu widzenia teorii G. Agambena i H. Arendt.

Piąty panel z cyklu „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” moderował mgr Dimitrios Kivotidis (Birkbeck). Z uwagi na odmowę udzielenia wizy dr. Saygunowi Gokarikselowi z Turcji, jego referat nie odbył się. Jako pierwszy referował dr Rafał Mańko (Uniwersytet Wrocławski i Uniwersytet Amsterdamski). Referat, przedstawiający wyniki badań prowadzonych w ramach projektu badawczego poświęconego polityczności nauki prawa⁶ nosił tytuł *The Juridical, (post-)communism and the Political: A Polish Perspective*. Dr Mańko przedstawił zmieniającą się relację pomiędzy jurydycznością a politycznością w Polsce w okresie realnego socjalizmu, III RP oraz po 2015 r. Zasadniczą tezę referatu było stwierdzenie, że wydarzenia wokół Trybunału Konstytucyjnego w latach 2015–17 bezpowrotnie zmieniły tę relację, wykluczając powrót do kultuwanego w latach 1990–2015 mitu apolityczności sądownictwa konstytucyjnego. Zdaniem referenta legitymizacja TK oparta być powinna – podobnie jak ma to miejsce w wypadku Sądu Najwyższego USA – na demokratycznej politycznej reprezentacji, a nie na micie obiektywnej wykładni konstytucji.

Jako druga referowała dr Ceylan Begum Ildiz. Jej referat, noszący tytuł *Turkey's Leading State of Emergency: Round-the-Clock Curfews*, przybliżył aktualne położenie mniejszości kurdyjskiej w Turcji. Referentka przedstawiła szerzej nieznane w Europie dane na temat przymusowych przesiedleń Kurdów, oceniane na 500,000 osób oraz pokazała w jaki sposób stan wyjątkowy w Turcji doprowadził do stowania wyjątkowych, nadzwyczajnych środków. Konkludując, dr Begum Ildiz podkreśliła, że rola armii w kształtowaniu sytuacji politycznej Turcji wciąż jest kluczowa.

Trzeci referat wygłosił dr Simon Lavis (Open University). Nosił on tytuł *The Exception of the Norm: Nazi Law as the Paradigm of Everyday Life*. Referent podjął polemikę z obiegowym poglądem, jakoby w III Rzeszy nie obowiązywało prawo. W rzeczywistości, jego zdaniem, istniało zjawisko prawa nazistowskiego, które ukazuje niebezpieczną stronę fenomenowi prawnego. Tezy jusnaturalistów, jakoby prawo nazistowskie nie

---

6 Projekt badawczy „Idea apolityczności prawoznawstwa wobec krytyki nowoczesnej filozofii wiedzy” pod kierownictwem prof. dr hab. Adama Sulikowskiego (Katedra Teorii i Filozofii Prawa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego).

było prawem lub polegało na całkowitym zerwaniu z dotychczasowym prawem z uwagi na swoją niemoralność są, zdaniem dr. Lavisa, nie do przyjęcia gdyż wypaczają istotę funkcjonowania III Rzeszy i są niezgodne z prawdą historyczną, mają zaś na celu realizację określonego programu ideologicznego. Dr Lavis pokazał, na przykładzie dekretu ogłoszonego po pożarze Reichstagu, że władze nazistowskie wielokrotnie wykorzystywały argument ze stanu wyjątkowego jako uzasadnienie wprowadzania nowych przepisów. Referent postawił tezę, że znamieniem nazistowskich Niemiec nie było bezprawie, a niepraworządność, utrzymywana przez „będącą wciąż w ruchu pajęczynę przepisów prawnych”.

Po przerwie odbył się trzeci referat plenarny, *Castration and Its Discontents: Who's Afraid of Catastrophe in the Real?*, który wygłosiła prof. Maria Aristodemou z Birkbeck College na Uniwersytecie Londyńskim. Prof. Aristodemou opierając się na myśli Z. Freuda, J. Lacana oraz S. Žižka, jak też na prozie J. Saramago, przedstawiła swoje poglądy na temat problematyki tzw. kastracji symbolicznej w refleksji psychonalitycznej. Przekonywała, że w XXI w. człowiek musi zdobyć się na odrzucenie, swoiste „wykastrowanie się” z pewnych potrzeb, chęci, które nas ograniczają. Stwierdziła również, że żyjemy w „czasach zdekofeinowanych”, kiedy nazywamy i definiujemy pewne rzeczy (tak jak np. kawę bezkofeinową) przez odwołanie do określonych cech, które muszą mieć, aby nimi być, podczas gdy owe rzeczy – w wyniku dokonanej kastracji – same już tej kluczowej cechy nie mają. Prof. Aristodemou wyróżniła w ten sposób „zdekofeinowaną lewicę”, a nawet „zdekofeinowaną, dwudziestopierwszowieczną demokrację”.

Trzeciego dnia konferencji (3 września 2017 r.) kontynuowano obrady w ramach paneli równoległych. Rano tego dnia odbył się drugi i ostatni panel z cyklu „Globalizacja prawna i zwrot dekolonizacyjny – władza i szyfrowanie”. Moderatorem panelu był mgr E. Prieto Rios (Birkbeck College, Uniwersytet Londyński).

Jako pierwszy swój referat wygłosił Mirosław M. Sadowski (Uniwersytet Wrocławski). Główną tezą wystąpienia *Tracing the Colonial in Post-Colonial Law: The Cases of Hong Kong and Macau* było stwierdzenie, że kolonialna przeszłość trwa w prawie postkolonialnych państw. W celu jej wykazania odwołał się do studium przypadku – postkolonialnych specjalnych regionów administracyjnych Chińskiej Republiki Ludowej w postaci Hong Kongu oraz Makao, w związku z byłymi metropoliami kolonialnymi (Wielka Brytania, Portugalia) oraz ChRL jako nowej

potęgi *quasi*-kolonialnej. Pierwszym aspektem ciągłości postkolonialnej kultury prawnej, na który referent zwrócił uwagę był język prawa i język prawniczy (angielski i portugalski, obok chińskiego, pomimo faktu posługiwania się przez ludność kantońskim). Następnie referent przedstawił prawne podstawy funkcjonowania regionów Hong Kongu i Makao, zwracając uwagę na szczególne uprawnienia parlamentu ChRL w zakresie dokonywania wiążącej wykładni prawa Hong Kongu i Makao, prowadzące do licznych konfliktów, nie tylko w warstwie prawnej. Trzecią część referatu poświęcił odpowiedzi na pytanie, czy ChRL rzeczywiście przyjęła rolę nowej metropolii kolonialnej w stosunku do obu miast. W konkluzji referent wskazał, że w ciągu 20 lat, jakie upłynęły od powrotu Hong Kongu do Chin nastąpiła istotna zmiana podejścia władz ChRL wobec obu byłych kolonii — Pekin przestał traktować je, nawet w warstwie słownej, jako partnerów, a ponadto prowadzi politykę tzw. *mainladyzacji*, tj. promowania wartości, zwyczajów, języka (mandaryńskiego) pochodzących z kontynentalnych Chin — wyrażając przy tym nadzieję, że występujące konflikty przyczynią się do umocnienia tożsamości obu tych regionów.

Drugi referat wygłosiła dr Lina María Céspedes Baez, prof. nadzw. Universidad del Rosario (Bogota, Kolumbia). Nosił on tytuł *Encrypting Gender: Positioning Women in Colombia's Internal Armed Conflict*. Przybliżyła ona wybrane tezy tzw. radykalnych koncepcji feministycznych (w odróżnieniu od feminizmu socjalistycznego i liberalnego) oraz ich wpływ na prawo międzynarodowe. Zwróciła przy tym uwagę, że koncepcje głoszone przez tzw. radykalne feministki abstrahują od rzeczywistego układu stosunków społeczno-gospodarczych, proponując ujednocioną i łatwą do przyjęcia dla zachodnich liberałów i konserwatystów wizję kobiecości. W istocie, zdaniem referentki, koncepcje tzw. radykalnych feministek wspierają konserwatywną wizję społeczeństwa. Prof. Baez pokazała także wpływ kolumbijskich feministek, tzw. *Letradas*, na kwestię praw kobiet w Kolumbii od lat 90-tych ubiegłego stulecia do dnia dzisiejszego. Przedstawiła również, na przykładzie wojny domowej w Kolumbii, zagadnienie tzw. *genderyzacji* konfliktu zbrojnego, kiedy znacznie wzrasta przemoc wobec kobiet. Referentka wysunęła tezę, że to kobiety stoją „na froncie” ofiar każdego konfliktu zbrojnego.

Ostatnim prelegentem panelu był mgr Enrique Prieto Rios (Birkbeck College, Uniwersytet Londyński), który wygłosił referat pt. *Governmentality and the International Investment Law System*. Mgr Rios

poruszył kwestie szyfrowania, tudzież enkrypcji w międzynarodowym prawie inwestycyjnym. Jego główną tezą było, iż znaczne skomplikowanie systemu międzynarodowego prawa inwestycyjnego ma na celu utrzymanie krajów postkolonialnych w stanie zależności od dawnych metropolii. Mgr Rios pokazał również, że w trybunałach arbitrażowych, czyli *de facto* „osi” prawa inwestycyjnego, wielokrotnie zasiadają te same osoby (w większości przypadków mężczyźni), pochodzące z tzw. bogatej Północy, a meandry przepisów prawnych są często niezrozumiałe dla krajów rozwijających się, nieposiadających szerokich zasobów finansowych na obsługę prawną. Tym samym międzynarodowe prawo inwestycyjne stało się narzędziem kryjącym kolonialną i płciową dyskryminację za mopolen wiedzy dawnych państw kolonialnych.

W kolejnej sesji równoległej odbył się szósty i ostatni panel równoległy z cyklu „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo”. Moderatorem był dr S. Lavis. Jako pierwszy referował mgr Dimitrios Kivotidis (University of the West of England), doktorant prof. Costasa Douzina, nestora krytycznej teorii prawa w Wielkiej Brytanii. Jego referat nosił tytuł *On Majorities: the Lesser Evils and the Alternative to Bourgeois Parliamentarism*. Mgr Kivotidis rozpoczął od postawienia kontrowersyjnej tezy, iż główną funkcją burżuazyjnego prawa jest utrzymanie kapitalizmu, a kapitalistyczne państwo dba jedynie o interesy najwyższej, rządzącej klasy. Problemem XXI w. stały się „bitwy wyborcze” (np. Trump vs. Clinton, Macron vs. Le Pen), w których wyborca zostaje zmuszony do dokonania binarnego wyboru i zagłosowania na mniejsze zło, a nie na popieranego przez siebie kandydata. Jak zauważył, współcześnie nawet radykałowie są zmuszeni głosować na umiarkowanych kandydatów, aby powstrzymać innych radykałów. Tymczasem amerykańska Partia Demokratyczna stała się „cmentarzyskiem ruchów lewicowych”, a Syriza wygasiła protesty przeciwko Trojce w Grecji. Frustracja obywateli zostaje ostatecznie skanalizowana w protest wyborczy, kiedy zostają postawieni przed brakiem alternatywy. Dlatego jedynym wyjściem socjalistów jest w obecnej chwili szukanie pozaparlamentarnych sposobów przeprowadzenia zmian, sposobów które pozwolą „obejść” burżuazyjny proces wyborczy. Mgr Kivotidis nie potrafił jednak odpowiedzieć na pytanie o to, jakie mogą być te pozaparlamentarne sposoby, stwierdził zaś na koniec, iż demokracja i kapitalizm, to dwie nawzajem wspierające się iluzje.

Drugim prelegentem panelu był dr Alan Cunnigham z Uniwersytetu w Manchesterze, który przedstawił referat *In the Wake of Catastrophe:*

Formulating Deviationist Positions on Sanctity & Exclusion. W swoim wystąpieniu przekonywał, że świat idei nie jest światem równoległym wobec świata materialnego. Pytaniem jest natomiast: ile przestrzeni potrzebujemy, aby „móc się w nim zorientować *per se*? Dr Cunningham przekonywał, iż w rozumieniu prawa własności brakuje zrozumienia pojęcia przestrzeni, a przestrzeń sama w sobie jest kluczowa dla rozwoju człowieka, gdyż „przestrzeń tworzy miejsce dla myślenia”. Na poparcie swoich tez dr Cunningham przywołał Johna Locke’a, który twierdził, że każdy ma prawo mieć prawo własności, oraz Friedricha Nietzschego. Zauważył również, podając przykład ekstremalnego, ze względu na ceny nieruchomości, Londynu, że następuje swoista „uniwersalizacja stoicyzmu” jako podejścia do stosunków własności.

Ostatnim panelistą strumienia „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo” był dr Gianmaria Valent z Uniwersytetu Padewskiego, który wygłosił referat pt. *Failure of Democracy in disaster management – meta legal praxis in l’Aquila*. Opisował w nim sytuację społeczno-prawną, która miała miejsce po trzęsieniu ziemi w l’Aquila w 2009 r. Aby zachęcić do odbudowy zniszczonego regionu, rząd przyjął wówczas nadzwyczajne środki mające na celu wprowadzenie deregulacyjnych, neoliberalnych zmian w prawie. W tym celu przyznano prefektom zniszczonych okręgów swoiste prawo tymczasowego zawieszania, a nawet zmiany dużej liczby przepisów prawa, w tym i ustaw, na terenie danych okręgów, w zasadzie bez żadnej kontroli ze strony obywateli. Jak zauważył dr Valent, doprowadziło to do sytuacji, w której biznes otrzymał prawne warunki do rozwoju, budynki użyteczności publicznej są odbudowywane, zabytki rekonstruowane, natomiast domy zwykłych ludzi pozostają w gruzach, przez co czują się oni wyalienowani. Ostatecznie doszło więc do fragmentacji społeczeństwa.

Tegoroczna konferencja zakończyła się sesją plenarną. Ostatni referat, *Just War or Permanent Catastrophe?*, wygłosiła dr Jessica White z Uniwersytetu Western Sydney. Prelegentka przedstawiła prawno-polityczne zagadnienia związane ze znaną od starożytności koncepcją wojny sprawiedliwej. Wychodząc od św. Augustyna, dr White skupiła się na sytuacji, która miała miejsce podczas dyskusji nad przyjęciem Protokołów dodatkowych I i II z 1977 r. do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r. Państwa postkolonialne zabiegały wówczas o nadanie walkom przeciwko panowaniu kolonialnemu, obcej okupacji i reżimom rasistowskim statusu konfliktów zbrojnych chronionych przez Konwencje Genewskie. W tym

celu państwa postkolonialne powoływały się na koncepcję wojny sprawiedliwej, co spotkało się ze znacznym oporem dawnych mocarstw kolonialnych, a także USA, które twierdziły, że nigdy nie wolno moralizować wojny. Ostatecznie jednak koncepcja wojny sprawiedliwej wygrała, a Stany Zjednoczone Ameryki Północnej obnażyły podwójne standardy prawa: chociaż podczas konferencji międzynarodowej starały się wykazać wszystkimi możliwymi sposobami, iż koncepcja wojny sprawiedliwej jest błędna, od czasu uchwalenia Protokołów bardzo często się na nią powołują, uzasadniając interwencje zbrojne w różnych państwach.

Zgodnie z tradycją, po zamknięciu merytorycznej części obrad podjęto dyskusję nad przyszłorocznym miejscem konferencji. Rozważano możliwość zorganizowania XXXIII Krytycznej Konferencji Prawniczej w Czechach lub we Włoszech, jednakże z uwagi na brak uczestników z tych państw podczas dyskusji nie doszło do oficjalnego zgłoszenia wskazanych kandydatur. Kandydaturę na 2018 r. zgłoszono także z Uniwersytetu w York, co spotkało się z powszechną aprobatą. Należy więc sądzić, że XXXIII Krytyczna Konferencja Prawnicza tam właśnie się odbędzie. Wbrew tradycji z lat poprzednich, nie dokonano zgłoszeń na kolejną edycję.

Podsumowując niniejsze sprawozdanie wypada pokusić się o kilka refleksji natury ogólnej. Po pierwsze, tematyka Krytycznych Konferencji Prawniczych w ostatnich dwóch latach ewoluuje w kierunku tematów nieprawniczych. Przypomnijmy, że temat XXXI konferencji w Canterbury dotyczył „Punktów zwrotnych”, a temat obecnej – „Katastrofy”. Jeżeli w istocie XXXIII Krytyczna Konferencja Prawnicza rozważy przyjęcie za swój *leitmotiv* temat „Strach” (co proponowano w trakcie dyskusji), można będzie mówić o określonym kierunku ewolucji (punkt zwrotny – katastrofa – strach), niekoniecznie napawającym optymizmem. Pozytywnie od aktualnej tendencji odcina się jubileuszowa, XXX Krytyczna Konferencja Prawnicza we Wrocławiu, której temat przewodni – *Prawo, przestrzeń, polityczność* – otwierała nowe obszary badań i przyciągnęła znaczne grono badaczy z różnych regionów (Europa Środkowa, Europa Wschodnia, region Morza Śródziemnego, liczne grono badaczy z Ameryki Łacińskiej). Pozostaje mieć nadzieję, że ten „katastroficzo-defetystyczny” niezbyt budujący kierunek ewolucji tematyki Krytycznych Konferencji Prawniczych zostanie porzucony. Znakomitą okazją do tego byłby powrót konferencji do Europy Środkowej, na co jednak aktualnie się nie zanosi.

Po drugie, aktualna edycja konferencji – z uwagi na znaczącą dysproporcję pomiędzy wyjątkowo licznymi (24) ciągami paneli równoległych, oraz wyjątkowo nielicznym (cztery) sesjami plenarnymi momentami uległa daleko idącej dezintegracji, co najdobitniej widać było podczas przerw, kiedy, inaczej niż w poprzednich latach, uczestnicy kontynuowali dyskusję głównie wśród osób z paneli, w których uczestniczyli, a nie szeroko pośród wszystkich obecnych na konferencji.

Po trzecie, w ramach konferencji niektóre ciągi paneli równoległych, powtarzające się już kolejny raz z rzędu, zyskały szczególną samodzielność, predestynując je do roli „konferencji w konferencji”. Dotyczyło to w szczególności organizowanego przez dr. C.S. Cercela i współpracowników cyklu paneli pt. „Nachodzące katastrofy – wyjątek, rewolucja a prawo”. Warto nadmienić, że pokłosem wcześniejszych edycji tego cyklu paneli jest praca zbiorowa, która ma się wkrótce ukazać nakładem wydawnictwa Routledge⁷.

---

⁷ *Law and Critique in Central Europe: Questioning the Past, Resisting the Present*, red. R. Mańko, C.S. Cercel, A. Sulikowski, Oxford 2016; por. rec. D. Šulmane, „Jurista Vārds” 2017, nr 38.